

boraca, njihove nevidljive poglede i nadimanje grudi. Ponegde prepoznaju njegovu siluetu, nastaje tihi žamor, trenutak iščekivanja. Komandant je duša, matica, oslonac i uzdanica Brigade. On ih vodi već mesecima sigurno i pouzdano. Bilo je teških, ali ne i bezizlaznih situacija. Oko hiljadu ljudi, četiri bataljona, partizanska brigada, sve to čeka na komandantovu odluku i naređenje.

Sviće. Iznenada vest - tenkovi odlaze. Na cesti se primećuje neka opuštenost neprijatelja. Neko primećuje: pa oni i ne slute da smo mi ovde, možda nas očekuju na drugom mestu. Antolović u trenutku shvata situaciju - to je najpogodniji trenutak. Odmah naređuje juriš.

Drugi i 4. bataljon, ojačani sa trideset mitraljeza u vidu „klina“, sjuriše se na cestu. Bio je to vior ljudskog zanosa, vatre, eksplozije, vike, psovki, pretnji i urlika. Pred tim naletom kod neprijatelja je nastala neopisiva panika, bežanje, spasavanje. Stvorena je breša i Brigada je ne časeći časa savladala komunikaciju.

Ipak je neprijatelj brzo reagovao. Ponovo je zatvorio obruč, pa 1. bataljon nije uspeo da se prebaci na drugu stranu. Njemu je preostalo da se povuče, i da uz primenu najboljih dotadašnjih iskustava vođenja partizanskog ratovanja manevriše i da se posle dva dana, na drugom mestu, bez velikih teškoća priključi Brigadi.

Ponovo u Slavoniji

Posle napornog marša 12. brigada je na Bilogori. Predstoji nekoliko dana odmora, oporavka, ali i osiguranja žetvenih radova koji su bili u jeku. Dani

Mladi partizan u krugu svoje porodice

su veoma topli, večeri mirišljave, voćnjaci otežali od plodova, mladost se razgalila. Samo dan odmora, pun stomak, suva odeća i vedrina u očima, pa još dojučerašnje patnje, umiranja, ratna zbilja doimaju se tako daleko i nestvarno. Majke nećijih sinova i kćeri, izgubljenih ko zna gde po ratištima, bojažljivo propituju borce o putevima i kretanjima svakojake vojske, sedi i za vojsku ostareli muškarci, „hrane“ se najnovijim vestima o raskršćima ratnih zbivanja, a borci, svesni važnosti, opisuju i dočaravaju junaštva, neverovatne podvige partizana, dajući svojim pričama dublje ili uzvišenije značenje, kao da snose odgovornost da epski prizvuk njihovog ratovanja ne izgubi od važnosti i uzbudljivosti.

U ovim lepim trenucima, kada okupljeni u manjim grupama, na mekoj travi, sa očima punim jablanova, breza, jedrih vinograda i zelenih brežulja-

ka, najgovorniji daju sebi oduška, pa sa izrazom nadmoćnosti mešaju istinu i taštinu, stvarne događaje i uobrazilju, prikrivenu skromnost i neskriveno junačenje.

Za sve to vreme, čim se zastane, vojni mehanizam počinje da radi. Sav onaj fluid što se zove komandovanje i rukovođenje i vojna administracija, u brigadni krvotok i njen nervni sistem ubacuju naređenja, zapovesti, saopštenja, informacije. Od ranog jutra počinju postrojavanja, prebrojavanja, razvrstavanja - ko je na licu mesta, ko u rashodu. Prave se spiskovi brojnog stanja, naoružanja, dežurstava, osiguranja, zakazuju se raporti, sastanci. Počinje vojna obuka, pa politička, počinju sastanci po četama, pa partijski i skojevski. Partizani po desetinama i vodovima su u stalnom pokretu i žurbi, nešto im se naređuje, komanduje, određuje, dok komandiri i ostale starešine, svako po svom zaduženju, u nekakvom zaklonu, na kolenu, na panju, u kući na stolu, u svesci, često na bilo kakvom papiru, pa i masnom, šarenom, olovkama koje jedva ostavljaju trag pišu preglede, brojna stanja, izveštaje i informacije. Pišu se referati, nove zapovesti, naređenja i planovi i sve ono mučno zlo, bez kojeg se ne može biti u ratu, niti u partizanima, a zove se birokratsko piskaranje.

Sada se Brigada nekako naglo razgranjava. Formiraju se jedinice veze, regrutna i prateća četa, inženjerijske, izviđačke, automatičarske, jurišne, obavestajna i informativna služba. Sve to dovodi do novih prekomandi, rasanaka, nesporazuma, tuge, ali i novih susreta zbližavanja, novih drugarstava.

Mnoge priče, glasine, događaji, slučajevi, junaštva, podvizi, inicijative i aktivnosti - o kojima su

kazivanja išla i kružila od usta do usta, sa obavezanim dodavanjima, iskrivljavanjima i netačnostima, sada su zamenjena savremenijim i pouzdanijim načinom obaveštavanja. Bili su to brigadni bilten, zidne i džepne novine bataljona, četa, a i nekih vodova, jednom rečju - partizanska štampa. Saradnja u toj štampi shvaćena je vrlo odgovorno, jer su agitacija i propaganda, a u to je spadala i saradnja u štampi, smatrani ozbiljnom i strogo obavezom za svakog komunistu, starešinu, pa i pismenijeg partizana.

Brigadna štampa je uz mnoge teškoće brzo dobila jasnu organizaciju: redakcije, urednike, saradnike i dopisnike. Brigadni bilten „Brigadir“ uređivala je redakcija pri Agitpropu brigade. Članke su pisali: komandant, načelnik štaba, komesar brigade, komandanti i komesari bataljona, referenti raznih službi. Pilozi su bili direktivni, bili su to pregledi borbi, analize, opisivanje, isticanje jedinica i pojedinaca za hrabro držanje. Bilo je obično mnogo pesama posvećenih poginulim borcima i starešinama.

U zidnim i džepnim novinama jedinica mnogo je slobodnije i raznovrsnije odslikavan svakodnevni život. Najviše se pisalo o borbama, pogibijama, junaštvima, a sve to najčešće u desetercima, često i neuko i nejasno.

Čak i „Brigadir“, koji je izlazio u svega desetak primeraka, rađen je priručno, na desetak stranica loše providne hartije, kucan mašinom, ilustrovan drvenim bojicama, opšiven jemstvenikom, ili običnim kanapom. Ostala bataljonska i četna štampa pisana je ručno, na bilo kakvoj hartiji, obično formata manje sveske.

Štampa je postepeno i sve više formirala javno mnjenje u Brigadi, omogućila da se brže, ubedljivije

i istinitije doznaju vesti o događajima na svetskim ratistiama, u Jugoslaviji, u Slavoniji i samoj Brigadi. Razmenom novina i čitanjem članaka na sastancima rasla je i jačala svest o ciljevima oslobodilačke borbe, izgrađivano je idejno-političko i moralno jedinstvo Brigade, svi oblici vaspitavanja od vojnog do normalnog međuljudskog ophođenja. U štampi je mnogo pažnje posvećivano zdravstvenom i higijenskom prosvjećivanju, podizanju opšte kulture, pismenosti i obrazovanju. Te, naizgled, primitivne, tanušne i neugledne sveščice učinile su mnogo da se na nenametljiv način jačaju sveukupne ljudske i moralne vrednosti i ta se štampa čitala, slušala, pamtila i pričavala.

Redakcije su se dovijale na sve moguće načine i borile sa svim novinarskim nedaćama: vremenskim, materijalnim i tehničkim, kako bi se redovno ili bar što češće izdavale novine. U akcijama, borbama, često i ginući zbog toga, tragali su za mašinama, pisaćim i crtaćim priborom, a u predahu - kada su se ostali odmarali - oni su zaduživali i molili saradnike da pišu, sami pisali, crtali, raznosili novine i čitali ih na skupovima.

I važnost i potrebu partizanske štampe u Brigadi, ali i manjkavosti koje se u njenom oblikovanju pojavljuju, naglasio je sekretar brigadnog komiteta Partije Petar Car. On je u jednom od prvih brojeva „Biltena“ 12. brigade, u uvodnom članku pisao: „O čemu i kako treba pisati u „Brigadiru“? Kako pišu naši drugovi. Ti članci izgledaju kao neki prošireni vojni izveštaj, a većina članaka izgleda ovako: kad smo se odmorili pošli smo dalje. Stigli smo u selo, tu smo se opet odmorili do naveče i ponovo smo krenuli dalje. Ili: bili smo ukopani i čekali bandu

(neprijatelja), drugovi mole Boga da se pojavi, ali nje nema. I tome slično. Onda se kaže: kada nema akcije, drugovi se pravdaju da se nema o čemu pisati, a pogrešno je mišljenje da se nema o čemu pisati ako nema borbe. Treba pisati o narodu, o svakodnevnom životu, o drugarstvu, tako da „Brigadir“ bude ogledalo Dvanaeste udarne brigade. U „Brigadiru“ se ne srne pisati nečitko, bez podataka, ili da se neke stvari izmišljaju, pa se onda takav, sasvim štetan članak pošalje redakciji...”

*

Odmor posle povratka iz Zagorja se bližio kraju. Novi planovi i novi zadaci, kao i nove borbe već su bili u zapovestima i odlukama viših štabova i u štabu 12. brigade.

Brigada se nalazila u selima istočne Bilogore. To se područje, u širem smislu, prostiralo između Virovitice, Daruvara, Garešnice i Bjelovara. U vojnom pogledu, za sve vreme narodnooslobodilačke borbe, ono je bilo izuzetno važna veza između partizanske Slavonije i Moslavine.

Tu su i železničke pruge Daruvar-Virovitica, Bjelovar-Podravska Slatina. Iz nekoliko uporišta neprijatelj je nastojao da kontroliše ceo taj teren i saobraćaj na tim komunikacijama. Među uporištima su osobito važna bila: Miokovićevo, Veliki i Mali Bastaji i Suhopolje.

Dvanaesta divizija odredila je da 12. i 16. brigada zauzmu Velike i Male Bastaje. Cilj ovih akcija je bio da se izbací iz upotrebe i onesposobi železnički saobraćaj u tom delu Slavonije.

Brigada je 24. avgusta 1943. izvršila napad na železnički vijadukt na pruzi Pakrac-Daruvar. Taj je

objekat bio prava tvrđava. Pošto se procenilo da će ga neprijatelj žestoko braniti, tri su bataljona osiguravala napad prema Pakracu i Daruvaru, dok su dve čete sa minerima dobile zadatak da vijadukt i zgradu oko njega unište i savladaju.

Borba je trajala četrnaest sati i na zasedama i na mostu. Bio je to ogorčeni sukob, naročito na položajima 3. bataljona prema Pakracu, odakle je neprijatelj sa- krajnjom rešenošću pokušao da se probije i spreči uništenje vijadukta. Međutim, u tome nije uspeo. Most dužine pedeset metara bio je dignut u vazduh. Nakon toga se cela divizija sjurila na prugu između Suhog Polja i Daruvara i onespobila je za upotrebu na dužini od oko 18 kilometara. Tako je ostalo sve do kraja rata.

Zbog velike važnosti uporišta Veliki i Mali Bastaji, a prema procenama da će ovim uporištima priteći u pomoć svi okolni garnizoni, za akciju su pripremljene 12, 16, 17. i 18. brigada, te daruvarski i Bilogorski NOP odred - ukupno sedamnaest bataljona sa 4.500 boraca.

U uporištu Mali Bastaji nalazila se satnija legionara sa 200 do 250 ljudi sa jakim naoružanjem i dobro utvrđen. Na železničkoj stanici Veliki Bastaji nalazilo se oko 50 legionara, takođe veoma snažno utvrđenih. U okolnim uporištima: Miokovićevu, Grubišnom Polju i Daruvaru bilo je'oko 3 hiljade neprijateljevih vojnika i sa tim snagama je, takođe, trebalo računati.

Velika koncentracija slavonskih jedinica na tom području i rešenost da se neprijatelju nanese što teži udarci, imala je i svoje političke razloge, zbog mešovitog sastava stanovništva i složenih međunarodnih odnosa na tom području.

Tu je uoči rata živelo oko 25.000 stanovnika. Od toga 11 hiljada Srba, 8 hiljada Hrvata, 1.200 Mađara, 3.500 Čeha, i oko tri stotine ostalih. Sam grubišnopoljski kotar imao je najviše Srba u severozapadnoj Hrvatskoj. Ostali kotari, naročito Virovitica i Garešnica, pretežno su naseljeni Hrvatima. U Daruvaru i okolini su najveća naselja Čeha u Jugoslaviji. Iako mešovito, stanovništvo je uprkos nastojanjima svih klasnih, nacionalističkih i fašističkih elemenata uspelo i tokom okupacije da živi miroljubivo i složno. Ni ustaške vlasti, sa strahovitim progonima Srba i zločinima nad njima, nisu uspele da nahuškaju hrvatske mase na Srbe.

Ali, bolni tragovi su se ipak duboko usekli u narodnu svest. U avgustu 1941. ustaše su počele sa masovnim uništavanjem Srba u tom kraju. Radile su to, uglavnom, čete koljača dovedenih iz Hercegovine. Iseljavanje u Srbiju, ubistva, likvidacija petsto ljudi u Jadovnom - imalo je za cilj fizičku likvidaciju Srba, ali i to da se zaplaše Hrvati, Česi i svi ostali. Da bi stabilizovali i održali svoju vlast u tome kraju, a imajući u vidu pasivan, pa i odbojan stav hrvatskog stanovništva prema ustaškoj vlasti, ustaše su kolonizirale na imanja proteranih i pobijenih Srba oko šesto porodica iz Hercegovine, Dalmacije i Zagorja koje su sve bile proustaški nastrojene. No, sve veće okretanje naroda narodnooslobodilačkoj borbi nateralo je ove dođoše da se brzo vrate odakle su i došli.

Sada je svom snagom i ubedljivošću trebalo pokazati i dokazati celokupnom stanovništvu toga kraja opštenacionalni i narodni karakter narodnooslobodilačke borbe i njene vojske, njenu istorijsku i istinsku misiju nosioca bratstva i jedinstva, zaštitnika svih ljudi, narodnosti i naroda od progona, zuluma i svih mogućih neprijatelja.

Dvanaesta brigada delom snaga napada železničku stanicu Veliki Bastaji, a delom je bila na osiguranju napada. Iako brojno slabiji, neprijatelj je na svim čvornim tačkama pružao odsudan otpor. Svaki su objekat vesto i do smrti branili. Za najotpornije tačke, kao što je bio vodotoranj na železničkoj stanici Veliki Bastaji, formirane su udarne bombaške grupe koje je lično usmeravao komandant brigade Josip Antolović. U tim su grupama bili najiskusniji bombaši, prekaljeni borci, mahom komandiri jedinica.

Kao što se i pretpostavljalo, Bastajima su krenule u pomoć jake snage iz Grubišnog Polja i naišle na 2. bataljon 12. brigade. Do borbe je došlo kod sela Rašenice. U napad je krenula ustaška bojna, podržavana avijacijom, artiljerijom, minobacačima i teškim mitraljezima. Punih osam sati su svom žestinom pokušavali da probiju položaj 12. brigade. U tome nisu uspeli. Drugi bataljon je junački odolevao i proređivao redove napadača. Kada bi osetili malaksalost kod ustaša, na pojedinim odsecima, partizani su prelazili u protivnapad. I opet bi dolazili do izražaja najsmelijji. Takav je bio i komandir 3. čete 2. bataljona Ivica Vrban. Kada je u četi trebalo dati još veću udarnu snagu i polet, on je poveo borce u protivnapad. U jeci gromoglasnog uzvika „juriš“, naglo je pokleknuo i pao zauvek, u svojoj dvadeset drugoj godini.

Krajem 1941. i početkom 1942. ljudski život nije mnogo vredeo u Novoj Gradiški. Bilo je to vreme ustaškog klanja, slanja u Jasenovac, očaja srpskog naroda i nečuvenog progona svih antifašista. I u to vreme rodoljubi i mladići, skojevci, među kojima je jedan od najaktivnijih bio Ivica Vrban, po nacional-

nosti Hrvat, ali u stvari pripadnik velikog i borbenog komunističkog sveta, postaje vojnik revolucije.

Najvažniji zadatak skojevaca je u to vreme bio održavanje veze sa rukovodstvom ustanka u Zagrebu i partizanskih grupa na Psunju, te prebacivanje istaknutih komunista na slobodnu teritoriju.

Ivicu Vrbana uhvatile su ustaše i zatvorile kada je prvi put, po zadatku, trebalo da organizuje prebacivanje dr Grujice Žarkovića u partizane, gde je bilo ranjenih, a bez ikakve lekarske pomoći. Ubrzo posle njega ustaše su pohapsile još desetak komunista i rodoljuba. U zatvoru u Novoj Gradiški svi su bili strahovito mučeni. Da bi ih slomili i dobili podatke o organizaciji Partije i Skoja, pokazali su im unakaženi leš nekog kovača Bogdana Savurdića, rodom iz Vrbovljana, koji je prvio ključeve za demoliranje glavne pruge. Umro je u najtežim mukama, ništa ne priznajući.

U zatvoru su Ivica Vrban i ostali bili vezani lancima i strogo čuvani. Ali, nada u bekstvo i spas držala ih je i sjedinjavala. A taj se trenutak i pojavio. Čuvari su bili podmitljivi i lakoverni. Za nešto ustaških kuna oslobodili su nekolicinu Hrvata lanaca, a od novca su se dobro i napili. Pijane stražare primamili su do rešetaka, savladali ih i uzeli im ključeve. Vrban, koji je bio najspretniji među zatvorenicima, popeo se na zid zatvora i pomogao ostalima da ga preskoče.

Nakon muka i mučenja, pred samo streljanje, pod rukovodstvom Milana Tomića iz zatvora je pobeglo osamnaest drugova i drugarica. Među njima: Ivo Vrban, Andrija Petković Ljuti, Milan Tomić Slobodan, Alojz Tencer Makija, Vlada Milanović Had... Bili su to Srbi, Hrvati, Česi - borci, braća i

komunisti za koje je pripadnost naciji bila beznačajna. Ali, za narod, koji je za taj događaj brzo saznao, bio je to trijumf bratstva i jedinstva među rodoljubima, koji su pravo otišli u partizane i s vremenom od boraca izrasli u proslavljene partizanske rukovodioce.

A Ivica Vrban, koji je toliko mnogo obećavao, ostao je na pragu životnog sna u lepu budućnost zauvek, nedaleko od roditeljskog doma.

Dvanaesta brigada je u borbama oko Bastaja neprijatelju nanela velike gubitke. Samo je u Malim Bastajima bilo 75 mrtvih fašista. Ali, pošto je pritisak na obezbeđenje rastao uz sve masovniju upotrebu avijacije i teške artiljerije, 12. brigada je dobila naređenje da se povuče na Bilogoru.

*

Sredinom avgusta 1943. iz Vrhovnog štaba NOVJ odlaze direktive korpusima u kojima se preciziraju neposredni i najvažniji zadaci. Za Slavonški korpus to je ponovno napad na glavnu železničku prugu Beograd-Zagreb. To je vreme i velikih ratnih promena. Na pomolu je kapitulacija Italije. Na jugoslovenskom ratištu neprijatelj je sabijen u uporišta.

Dvanaesta brigada je na maršu iz Podravine u Posavinu. Sa podravske pruge je, sa diverzantskim bataljonom, u samo desetak dana, onesposobila komunikaciju Osijek-Virovitica. Uništene su 23 lokomotive, preko sto vagona i ubijen veliki broj fašista.

Marš je dug oko pedeset kilometara, usiljen, naporan. Svaki borac, iako nije znao zadatak i kuda

se ide, pretpostavljao je da je pokret važan. Toliko se hitalo napred.

Na obroncima Psunja, u selima naspram Okučana, na zemljištu gde su brda najbliža železničkoj pruzi i tako se pruža mogućnost nevidljivog prilaženja i većeg iznenađenja. Noću 13. septembra 1943. cela je 12. divizija - tri brigade - sišla na komunikaciju između Nove Gradiške i Kapele Batine. Zajedno sa jedinicama NOVJ su bile i stotine meštana iz okolnih sela koji su morali da prevrću i onesposobljavaju tračnice, telefonske linije i signalizaciju, dok su operativne jedinice: Dvanaesta, Šesnaesta i Osamnaesta brigada napadale uporišta - Dragalić, Staro Petrovo Selo, Vrbovu i Bili Brig i odbijali neprijatelja koji je priticao u pomoć iz Nove Kapele, Slavenskog Broda i Slavonske Požege.

Te noći, 13. septembra, uništeno je desetak kilometara železničke pruge, porušene telefonske i signalne instalacije, mnogi bunker, mostovi, likvidirane ili rasterane manje posade, potpuno je uništeno nekoliko železničkih kompozicija, a iz punih vagona su na slobodnu teritoriju evakuisane tone i tone živežnih namirnica, voća i vune, duvana, hiljadu pari uniformi, obuće, rublja i druge opreme predviđene za nemačku vojsku na frontovima. Osobito je dragocena bila zaplena vagona kratog sanitetskog materijalom, od onoga za prvu pomoć do hirurških i drugih skupocenih instrumenata.

*

U koloni zaprežnih kola prema Psunju bila su i jedna koja je tokom marša nekoliko puta obišao komandant divizije Milan Stanivuković Oficir. Njegova pojava i prisustvo kod boraca uvek su izazivali

srdačno raspoloženje, a i podizali moral. Nadaren da bude blizak, prirodno neposredan, nije uzmicao od razgovora oči u oči, nije mario za bolećivosti i neiskrenosti. To je i činilo da su ga borci poštovali. Svoju ličnost sjajno je iskazao i u borbi za Male Bastaje. U borbi za svaku kuću, kada je zapelo, lično je tražio izlaz iz situacije, a najviše je sudelovao u gađanju iz topa. Opominjao je borce da koriste zaklone, bdio je nad njihovim životima. Prisustvo Stanivukovića je, bilo gde da se nalazio, borcima davalo krila. On je komandant divizije, među partizanima slavna i čuvena ličnost, ali i pored svega on je sa svojim borcima delio spasonosni zaklon, sudbinu i iskušenja smrti. Zato su ga svuda sledili.

A sada primećuju da kada dođe do zaprežnih kola, u pratnji dvojice kurira, sjaše sa konja, skine kapu i pognute glave, očigledno ošinit dubokom tugom, korača, držeći se za šaraglje.

U kolima, na slami prekrivenoj belim čaršavom, leži njegova rođena sestra, dvadeset jednogodišnja Danica Stanivuković. Bila je u borbenom stroju kada je na zasedu 2. bataljona 12. brigade naišao oklopni voz. Mitraljeski rafal smrtno je pogodio Milanovu najmlađu sestru miljenicu političkog delegata voda, koja je imala najveću i najdragoceniju partizansku privilegiju - neizmernu ljubav komandanta.

A u drugim kolima ležalo je mrtvo telo Ljube Furlana, osamnaestogodišnjeg Slovenca, člana skopjevskog komiteta 1. bataljona. Njegova smrt u borbi na brdu Sveta Jelena, iznad sela Druškovca, duboko je potresla ceo Prvi bataljon. Pratili su ga njegovi drugovi borci. To je bio dirljivi partizanski sprovod, koji je pratila cela divizija, odmičući ka plavim

ustaničkim brdima Slavonije. Tamo su na skrovitim mestima skromna partizanska groblja. Groblja mladih, hrabrih, koji su verovali, imali ideale i za te ideale ginuli. Pred oproštaj, nad njihovim grobovima, borci su se zaklinjali: zaklinjali su se čašću, koja ih obavezuje da će dok su živi poštovati njihova junačka dela.

*

Već je dvogodišnjica ustanka. Malo ko o tome razmišlja. Rat je stanje. Ponekad se čini da meseci lete, a sekunde su večnost. Kada je teško, pogibeljno, neizvesno - nikada da se završi. Sve što je lepo: san, odmor, idila, spokojstvo i slične radosti minu kao tren. Borba je sve izmenila: sećanja, osećanja, navike, pa i fizionomije. Svi su partizani bili preplunuli, sa oštrim crtama i borama, odlučni u izrazu. Nekada toliko raznovrsni i individualni, sada su u Brigadi povezani u celinu koja ih izjednačuje u ponašanju, osećanjima i mislima. Nije samo u pitanju borbeno jedinstvo i nisu oni samo ratnici. Sve njih prožima jedna tiha nada o zajedničkom sutrašnjem danu, o budućem životu za koji se oni bore, daju svoje živote, stradaju. Nestaće neprijatelji koji sada pucaju, ubijaju, nose raznorazne uniforme. S njima će nestati i nepravde, mržnje, zavladaće opšte i istinsko drugarstvo, ljubav među ljudima, sve će biti lepo i dostupno. Tako su pričali, maštali i sanjali partizani na sastancima, u razgovorima.

Dvogodišnjica ustanka je u Slavoniji obeležena na dostojan i za neprijatelja upečatljiv način: likvidacijom zloglasnog uporišta Miokovićevo.

Miokovićevo je veoma važna tačka na presedlini Bilogore i Slavenskog gorja i na železničkoj pruzi

Banova Jaruga-Virovitica. Od početka rata Miokovićevo je bilo pravi bunker, mesto iz kojeg je neprijatelj kontrolisao celo okolno područje i terorisao uglavnom srpski živalj.

Dvanaestoj brigadi pripao je najvažniji zadatak - napad na samo mesto. U kolonama je marševalo hiljadu tristo boraca i rukovodilaca, od čega sto trideset šest drugarica. Preko hiljadu pripadnika bili su seljaci, dvesto osamdeset radnici, a petnaest đaci i studenti. Najviše je bilo Srba, preko devet stotina, Hrvata četrsto osamdeset i po desetak Slovenaca, Muslimana i Mađara. Temelj brigade sačinjavalo je preko pet stotina komunista i skojevaca.

Dvanaestom brigadom u to vreme rukovodili su: komandant Josip Antolović Hrvat, komesar Ivan Senjug Ujak, sekretar brigadnog komiteta Pero Car Zvrk, načelnik štaba Mile Puškarić i zamenik komandanta Borislav Mijoljević Šubara. U 1. bataljonu su: komandant Dušan Ostojić Osman i komesar Anđelko Valter Slatki. U 2. Bogdan Jovanović Tenk i Ljubo Mraović, u 3. bataljonu Milivoje Babac i Jovan Kokot Korčagin, a u 4. - Stjepan Brkljačić Busa i Ivica Miličević.

Sve su to stari, provereni i prekaljeni partizani, dušom i telom odani ciljevima oslobodilačke borbe. Bez izuzetaka su počeli kao borci i borba ih je postepeno uzdizala, iskušavala i vaspitavala. Većina od njih je nosila rane i ožiljke iz borbi, svu težinu i surovost partizanskog načina ratovanja. Od prvih ustaničkih dana upijali su duh nove vojske koja se rađala u nedrima svoga kraja, naroda, delili su dobro i zlo međusobno i sa narodom, istinski osećali bratstvo i drugarstvo, poštovali se i međusobno potpomagali. Zakoni partizanskog ratovanja i mora-

la: ljudska čast, istina, poštenje i poverenje bili su najviši ideali i principi svakodnevnog ponašanja, a partizanska zakletva bila je zastava i himna pod kojom su se borili. Takav su duh prenosili i na svoje borce. Mladi kakvi su inače svi bili, najčešće su u svemu tome bili strogi i prema samima sebi, i prema drugima. Kompromisi i popustljivosti prema greškama smatrani su nedoličnim, pa su za to kritike bile oštre i dosledne, a kazne za nemoralna dela nemilosrdne i bez izuzetka. Lišavanje položaja i degradiranje i visokih rukovodilaca u obične borce, pa i streljanje pred strojem - zbog nedela - bile su nemile, ali preko potrebne mere da bi se visoka načela revolucije čuvala i negovala kao svetinja.

Poštovanje partizanskog morala bilo je ugrađeno u način života jedinica. Pre i posle svake borbe, akcije ili bilo kakvog važnog zadatka, obično bi po četama, a nekada i u celom bataljonu održavani sastanci: kritike i samokritike. Nikli u prvim partizanskim grupama, ostali su i kada su se formirale brigade kao savremene vojne formacije. Na sastancima kritike i samokritike svi su bili jednaki - od komandanta do poslednjeg borca. I svako je imao i pravo i dužnost da govori, pre svega o svojim postupcima i slabostima, a onda i o drugima. Niko nije bio izuzet od kritike, a pomanjkanje samokritičnosti, laž i izbegavanje priznanja izjednačavani su sa kukavičlukom u borbi. Nikome nije bilo svejedno šta o njemu misli četa, drugovi. Zato su i stroge, pa i najstrože osude primane kao reč pravde i istine. Na tim su sastancima odavana i priznanja, pohvale i predloži da se najbolji i najhrabriji istaknu za primer ostalima. Najčešće je mišljenje jedinice bilo najvažnije i za izbor novih komandira i komesara.

Bio je to jedan nepogrešivi i pravedni revolucionarni i ratni savet koji je obezbedivao da pravi ljudi dođu na prava mesta.

*

Miokovićevo, mesto od oko tri hiljade stanovnika i središte područja od 24 naselja, ugnezdilo se između valovitih brežuljaka koji se blago spuštaju u kotlinu, dovodeći bistre i pitke vode čemerničkog, Čosin i Rijeka potoka. U Miokovićevu, u višenacionalnoj varošici živela je i jaka nemačka narodnosna skupina, uglavnom učlanjena u folksdojčersku organizaciju, a izrazito neprijateljski raspoložena prema narodnooslobodilačkoj borbi. Neprijatelj je u uporištu imao oko 450 vojnika, veoma dobro naoružanih i izrazito dobro utvrđenih. Postojao je sistem bunkera, povezan saobraćajnicama, opasan bodljikavom žicom i minskim poljima. U fortifikacijskom pogledu to je bio jedan dobro uređen odbrambeni čvor sa nizom međusobno povezanih otpornih tačaka. Sva stečena i skupo plaćena iskustva iz borbi sa partizanima neprijatelj je promišljeno, i ne žaleći sredstava, ugradio u odbrani Miokovićevo. Komandant uporišta bio je Ivo Tutić Poljanić, okoreli ustaša, iako mu je rođeni brat bio komunist a i borac NOVJ.

Odluka za napad štaba 12. brigade predviđala je tipičnu borbu u utvrđenom naseljenom mestu, pa je tako razrađen plan borbe, raspored snaga i sadejstvo po prostoru i vremenu. Posebni su zadaci predviđeni za prateća oružja i grupe bombaša bez kojih bi bilo nemoguće osvojiti uporište.

Prvi je bataljon nastupao sa južne strane od sela Katinci, 2 - sa severa, 3 - od Alaginac bunara, a

4. je delom pomagao 1. bataljon, a delom bio u rezervi.

Bataljonske su kolone krenule sa padom mraka, koristeći duboko usečena korita potoka. Toplo je, tišina, mrak i napetost. Tek negde, poneki pucanj, ali kao slučajno. Tiho, oprezno, bez reči, sve bliže, svuda unaokolo prilaze uporištu kolone. Zadatak je bio: privući se bez vatre, dokle god se to može, što je trebalo da izazove psihičku napetost, nervozu i strah kod neprijatelja.

Prednji delovi 2. bataljona dolaze do bodljikave žice. Pioniri je seku u tišini, bez pucnja. Nedaleko je, na desetak metara, neprijateljev bunker. Najpre se čuje izazovno: ko je tamo? Tajac. Iz bunkera okinuše rafali. Nekoliko boraca je ranjeno, ali se ne uzvraća paljbom, a ni glasom.

Treći bataljon kreće od Alaginca. To je čuveno, istorijsko mesto Slavonije. Jednog dana, bilo je to u leto 1941. godine, u selo Staru Krivaju, između Miokovićeve i Lisičina, sela zvanog „Mala Moskva“, došla je povećá grupa ustaša. Otkolili su selo. Jedni pođu po kućama i pohvataju oko pedeset ljudi i žena. Sve su ih postrojili po dvoje, povezali žicom i poterai! u pravcu sela Kuzme, prema šumi. Bilo je jasno da će ih sve pobiti. Ves o tome doprla je do Nikole Miljanovića Karaule, koji je već tada oformio ustaničku grupu od seljaka iz rodoljubivog sela Lisičine. Ne časeći časa, Karaulina je grupa hitala da spase ljude. Sačekale su ustaše kod bunara Alaginac. Narodni junak i legenda Slavonije Karaula, je koseći iz mitraljeza, zajedno sa svojom grupom iznenadio i razbio satniju ustaša koji su se razbežali, ostavljajući za sobom petnaest mrtvih i za ono vreme dragoceni plen: dva puškomitraljeza i dvadesetak

karabina. Oslobođeni narod proneo je glas o pojavi nove narodne vojske. Karaulina akcija kod bunara Alaginac uzima se kao prva organizovana i uspešna oružana narodnooslobodilačka borba u Slavoniji. Treći bataljon Brigade ima najkraći, ali i najtvrdi pravac u središte Miokovićevo.

Kada je обруč oko uporišta stegnut, prema utvrđenom planu, počeo je opšti napad. Na svakom pravcu, od spoljne odbrane, ka unutrašnjosti, valjalo je osvajati bunker po bunker, kuću po kuću. I ovde je primenjivana, sada već uvežbana taktika: prodiranje kroz zidove kuća. Jedan top od 28 mm koji je imala brigada, a njime rukovao Franjo Kofler, artiljerijsko-minobacački majstor, postupno je otvarao put bombašima, a onda i jurišnim grupama. Ustaše, Nemci i ostali povlačili su se u centar, gde je i bilo središte otpora. Tada je komandant Brigada Antolović osetio pravi trenutak: uveo je u borbu rezervu, deo 4. bataljona, sa komandantom Stjepanom Brkljačićem Busom na čelu.

Poneseni borbenim poletom hrabrog Buse, partizani su privodili kraju likvidiranje uporišta Miokovićevo. Iako ranjen, komandant Brkljačićje, odbijajući da mu se odmah ukaže pomoć, nastavio da pokreće streljački stroj. Pao je, jer je malaksao od gubitka krvi, a ubrzo zatim i izdahnuo. Tako se završio još jedan mladi život. Dobro su ga znali svi prvoborci Moslavine, a i Moslavina je znala za hrabrog Busu. Sa Josipom Ružičkom, jednim od organizatora ustanka u daruvarskom kraju, preobučeni u ustaške uniforme, presretali su i likvidirali neprijatelje i tako stvarali legende o neuhvatljivosti partizana. Hrabar, naočit, bistar, postao je i komandant bataljona Moslavačkog NOP odreda koji je

kompletan ušao u sastav 12. udarne slavonske brigade.

Oko 17 sati 19. septembra 1943. Miokovićevo je bilo oslobođeno. Neprijatelj je imao oko četrdeset poginulih i toliko ranjenih, dok ih je preko stotinu pedeset zarobljeno. Jedan broj je uspeo da se provuče kroz obruč i pobjegne u susedna uporišta.

I Brigada je imala trinaest poginulih i šezdeset devet ranjenih. Poginuli su i: vodnik Mirko Smoljanović, osamnaestogodišnji Nikola Smoljanović iz sela Pasikovci i dvadesetogodišnji borac Veljko Vučić iz sela Pušine...

*

Naspram Miokovićeve, na drugoj strani operativnog područja Slavenskog (šestog) korpusa, podno Krndije, na pruži Podravska Slatina-Osijek nalazilo se zloglasno uporište Čačinci. To je mesto kao ključ zatvaralo prolaz između Brđanske i Podravine. U Čačincima je boravila po zlu čuvena 16. ustaška bojna, pod komandom zločinca bojnika Ivana Stira.

Napad na Čačince izvodila je 18. brigada pod komandom junaka i prvoborca Slavonije Ive Marinovića. Dvanaesta brigada osiguravala je akciju sa pravca Podravske Slatine.

Osamnaesta je u izvanredno teškoj i krvavoj borbi, u toku noći između 2. i 3. oktobra 1943. zauzela Čačince i razbila Stirovu bojnu. Ubijeno je šezdeset ustaša, a gotovo isto toliko ih je zarobljeno. Jedna grupa je, ipak, uspela da se probije iz okruženja i, bežeći prema Podravskoj Slatini, udarila u leđa 4. bataljona 12. brigade. Došlo je do krvave borbe, pa je odmah ubačen i 3. bataljon i tako je bio zatvoren obruč oko te grupacije. I taj je otpor savladan.

Tako su u relativno kratkom vremenu oslobođene dve ustaške tvrđave, na dva kraja Slavonije - dva uporišta koja su oličavala teror, zločine i bila velika prepreka za povezivanje slobodne teritorije od Moslavine do Dilja. Važnost izvršenja ovih akcija naglašena je i u zapovesti štaba 16. slavonskog korpusa u kojoj se izražava zahvalnost brigadama i rukovodiocima za junačko držanje u njima. Šesti korpus, sa dve divizije - 12. i 28. - sa pet brigada, dve grupe odreda, sedam vojnih područja, sa ukupno oko šest hiljada boraca postao je potpuni gospodar situacije na celom području između Save i Drave, od sremske ravnice pa sve do obronaka Kalnika. Neprijatelj je na tom prostranom području sabijen u samo nekoliko izolovanih uporišta. Sada su i ona bila na redu.

Odluka štaba Korpusa bila je da se ponovno napadne Pakrac. I neprijatelj je preduzimao mnoge mere da to važno vojno-političko i društveno središte jednog šireg regiona u zapadnom delu Slavonije dobro zaštiti. Gubitak Pakraca bi za Pavelićevu NDH bio osobito težak vojno-politički poraz, sam početak kraja ustaške vladavine. ~

Neposredan napad izvodile su dve brigade 12. divizije: 16. i 18. Dvanaesta brigada imala je zadatak da izvede demonstrativni napad na Lipik i tako odvрати pažnju od pravca glavnog udara, a sa tri bataljona da spreči dolazak pomoći u opkoljenom uporištu.

U Pakracu se u to vreme nalazila 4. bojna 4. gorskog zdruga, baterija topova 75 mm, satnija ustaša, satnija železničke bojne i trideset žandarma. Cilj partizanskog napada bio je: uništenje neprijateljeve posade, oslobođenje mesta i odatle pri prema napada na Lipik, Okučane i Novsku. Takav je bio plan Štaba korpusa.

Posle dugog i napornog marša iz istočnog dela Slavonije preko planina, znanim putevima i stazama, ali jednako beskonačnim za umorne i teške noge, 12. brigada se našla na polaznim položajima u selima Brusnik, Šeovica, Skenderovci, što okružuju Pakrac i Lipik.

Baš se u tom borbenom svrstavanju, pred pakračku akciju, 11. oktobra, navršila godišnjica od formiranja 12. brigade, prethodnica partizanske Slavonije, prve njene brigade, matice svih ostalih snaga koje su izrasle u moćni korpus, koji je neporeciva vojna moć NOB-a na operativnom području između Save i Drave.

*

Ratna godina. Čudesan venac dana i noći, venac u kome su ispleteni i zagrljeni i smrt i hrabrost, strah i nada, mir i nespokoj. Sva su osećanja, sav duševni svet, celokupni ljudski život izmenjeni i potreseni, prilagođeni jednom društvenom vihoru i opštem narodnom nemiru. Malo ko, osim rukovodilaca, misli na dane i datume. Zapažaju se izlazak Sunca, mlad mesec, prvo lišće, odlazak lasta. Dan prođe kao oblak preko neba, meseci se primećuju po godišnjem dobu. Vreme je večnost, ono teče kao sudbina. Pamte se najviše ljudi, pa zbivanja. Ali, što više odmiče i otiče i ljudi i događaji uranjaju u neumitnu reku koja sve odnosi u zaborav, u nepovrat, ostavljajući sve nejasnije i blede uspomene na protekle dane i mesece, ljude i krajeve, silna uzbuđenja i nekakve radosti. I tako na ratnim brazdama dolaze, tu su i odlaze ljudi i drugovi.

mladići i devojke, rastu, sazrevaju kao jedno pokoljenje. Drugi idu u stopu za njima.

Sa blagih obronaka Psunja, u dolini Pakre, svetlucaju gradske sijalice. Desno je Pakrac, ispred Lipik. Drugi bataljon se privukao prvim kućama i osuo vatru. Četvrti bataljon je poseo put i železničku prugu i ujutru, kada je krenula pomoć prema Pakracu, sačekao je neprijatelja na bliskom odstojanju i primorao ga da se vrati. Još nekoliko puta neprijatelj je pokušavao sa prodorom, ali je 12. brigada svaki takav pokušaj sprečila. To je bio partizanski zakon: ni po koju cenu neprijatelj ne sme proći, dok drugovi koji oslobađaju uporište veruju da im drugovi čuvaju leđa.

*

Dok je 12. brigada kao bedem branila prilaze Pakracu, 16. je u samom mestu imala svoj dan iskušenja. Od prvog pucnja pa nadalje neprijatelj je pružao besomučan i nemilosrdan otpor. Svaki prilaz, svaka ulica i raskršće bili su tučeni unakrsnom vatrom. Šesnaesta je postepeno i uz velike gubitke napredovala, osvajala bunkere, zgrade, ulice, ali je bilo očigledno da neprijatelj, a to su iskusni i okoreli zdrugovci, ustaše i folksdojčeri, imaju pripremljene planove za sve, pa i najteže varijante. Uzimali su lukavo, neopaženo da bi se organizovaniji i sa većom vatrenom moći pojavili na drugom, još opasnijem mestu.

U 16. brigadi rastu gubici. Ginu i bivaju ranjavani, naročito mladi, neiskusni, oni kojima je to bila prva borba. I stare iskusne borce i starešine je zbunio pakleni i strašni otpor u Pakracu. A noć se pretvorila u sudnji čas. Hiljade svetlećih kuršuma

šarali su nebo. Fijuk tanadi koji zlokobno odzvanja u ušima, detonacija mina, granata, bombi, neartikulisani divljački urlici neprijatelja, samrtne krici i bolni jauci, kratki, ali opaki trenuci borbenog zastoja, nabijeni neizvesnošću i strepnjom - sve je to razaralo čoveka, kidalo njegovu ličnost, bacalo u očaj, u bezumlje. I najslabiji i najhrabriji mire se sa sudbinom, jer sve je u trenutku i u pokretu. Jedna nesmotrenost, nepažnja, nebudnost, pogrešan pokret i za čoveka je sve gotovo.

Noćna borba u naseljenom mestu je ispit života, veštine znanja, umeća i izdržljivosti. U mraku, u nepoznatom spletu zgrada, ulica, raskrsnica i ruševina, kada je sve usredsređeno da otkriješ, a da ostaneš neprimećen, da pogodiš, a ne budeš ubijen, kada se u svemu tome lako izgubi veza i čovek ostane sam, bez veze sa svojim, neizmerna toplina odjednom prostruji pošto borac otkrije da sumnjivi šumovi, tihe reči, poznata imena - da su to drugovi iz desetine, voda ili čete. Čovek u trenutku klonulosti oseti i shvati da nije izgubljeni pojedinac u pomrčini, u mreži smrti, već samo jedan od drugova koji ga okružuju, da su izjednačeni i ravnopravni u času kada se vodi ta sudbonosna borba.

To je veličanstveni trenutak ljudskog osećanja, ona silna potreba da svoje lice i telo stopi sa drugovima, svoj glas i reči da im udahne i kaže - borbeno drugarstvo je najpotrebnije, najdirljivije i najuzvišenija veza koja ljude spaja.

Tri teška i krvava dana preživela je 12. divizija u Pakracu i oko njega. Uprkos svim naporima i svoj hrabrosti i želji za pobedom, zadatak ipak nije izvršen. Nesalomljiv otpor neprijatelja u uporištu i sve veći pritisak na zasede iznudili su odustajanje

od zamišljenog plana 6. korpusa. Stiglo je naređenje za povlačenje.

Kolone odlaze put Psunja. Sa tugom. Za obične borbe, za štabove, to je povlačenje bilo ravno razočaranju. Pitali su se međusobno: čemu tolike žrtve? Neki nisu shvatali, niti sagledavali važnost podnesenih napora i gubitaka. Ali, za Slavoniju u celini akcija na Pakrac je veliki događaj.

Bosna - marš u nepoznato

Kroz selo Lužani kod Slavonskog Broda, na glavnoj železničkoj pruzi Zagreb-Beograd, u prvi mrak se pojavljuje i žurno zamiče vojska. Iz mraka svojih kuća, iza zavesa zure prestrašeni meštani, ne znajući šta se dešava. Bilo je vojski i ranije, ali ovo je neobično, dugo i žurno promicanje kolone koja ne prestaje. Ko su, kuda idu? Veliki strah i velika zbunjenost vlada narodom, a noću se to pretvara u crni i preteći bezdan pred kojim strepi sve živo.

Na kraju sela je tiho lupanje na prozor koje potresa domaćina. Nema se kuda. Domaćin izviruje kroz vrata i pomalja glavu: tata, tata! Tajac. Izlazi iz kuće sredovečna žena i zuri u mladog vojnika. Sine, sine moj! Zagrljaji, suze, jecaji.

Stojan Rudež, mladi komesar 3. čete 3. bataljona na maršu kroz rodno selo nije mogao odoleti a da se ne javi roditeljima. Uz saglasnost komandira da ide samo na viđenje, sada je grlio oca i majku. Nije mogao u kuću, niti da se zadrži. Lužani su na putu i pruzi, brigada hita da što pre „preskoči" ovu opasnu liniju. Svako zadržavanje preti da se izostane iza brigade, da se izgubi veza. Stojan nije video roditelje mesecima, oni za njega dotle ništa nisu čuli